

Rinnakkaisten e-kirjakokoelmien testaus

Valtakunnallisen digitaalisen median palvelukonseptin selvityshankkeessa selvitettiin ja kokeiltiin useiden eri toimijoiden kanssa uusia ratkaisuja liittyen digitaalisen median palvelukonseptin ja palvelualustan teknisiin, tekijänoikeudellisiin ja käytettävyyssyysmyksiin. Rinnakkaisten kokoelmien testaus oli yksi hankkeelle tehty kokeilu, jossa testattiin paikallisen ja kansallisen kokoelman integroinnin ja lisenssien valtakunnallisen käytön mahdollistavaa teknologiaa sekä aineistojen jakautumista eri alueille.

Tausta

Yleisten kirjastoiden tavoitteena on toteuttaa kaikille yhteinen digitaalisen median palvelukonsepti, sisältäen kaikille yhteisen, saman sisältöisen kokoelman. Kokoelmassa tulee kuitenkin huolehtia myös paikallisista tarpeista ja palvelukonseptin teknologian tulee mahdollistaa paikallisten kokoelmien rinnakkaiskäytön kansalliseen kokoelmaan integroituna, jotta mielikuva yhdestä yhtäläisestä palvelukonseptista säilyy. Rinnakkaisten kokoelmien testauksessa kokeiltiin yhtä mahdollista teknologiaa, jossa kansallinen kokoelma integroitiin paikallisiin kokoelmiin.

Yleisten kirjastojen keskuudessa on keskusteluissa nostettu esiin isojen, väkirikkaiden alueiden merkitys yhteisen kokoelman lisenssien käytössä. Pelkona keskusteluissa on noussut esiin, että isojen kirjastokimppojen asiakkaat vievät kaikki kokoelman lisenssit, eivätkä pienten kirjastoiden asiakkaat pääse lainaamaan kansallisesta kokoelmasta e-kirjoja. Rinnakkaisten kokoelmien testauksessa seurattiin myös lainojen ja varausten alueellista jakautumista sekä rajoitetun yhtäaikaisen käytön sallivan lisenssin soveltumista kansalliseen käyttöön.

Kuntien yhteisen digitaalisen median palvelukonseptin yhtenä tavoitteena on yksinkertaistaa työvirtoja ja vähentää moninkertaista työtä. Nykytilanteessa jokainen kirjastokimppa ja yksittäinen kirjasto tekevät itsenäisesti e- ja äänikirjavalinnan ja hankinnan. Rinnakkaisten kokoelmien testauksessa myös tämä huomioitiin ja alustavasti kehiteltiin ja kokeiltiin valtakunnallisen valintatyöryhmän työtapoja.

Yhtenä testauksen tavoitteena oli myös parantaa kirjastoiden e-kirjatarjontaa koronatilanteen vuoksi. Covid19 –pandemian vuoksi myös Suomessa oli ns täyssulku 18.3.-14.5.2020 jolloin myös kaikki kirjastot olivat kiinni ja digitaalisten kirjastopalveluiden, kuten e-kirjojen, kysyntä kasvoi huomattavasti. Kansallisella kokoelmalla pystyttiin nopeasti tuomaan asiakkaiden saataville lisää lisenssejä ja tasoittamaan alueellisia eroja paikallisissa e-kirjakokoelmissa.

Testauksen kulku

Rinnakkaisten kokoelmien testaus mahdollistui, kun Ellibs tarjosi kehittämäänsä teknologiaa testattavaksi. Ellibs on yleisten kirjastojen nykyisten e-kirjapalveluiden toinen toimittaja ja puitesopimuskumppani. Keväällä 2020 Ellibs tuotti 20 kirjastokimppan e- ja äänikirjapalvelut Suomen yleisissä kirjastoissa. Heillä oli itsenäinen näkemys siitä, miten paikalliseen kokoelmaan voidaan integroida kansallinen kokoelma ja he olivat itsenäisesti lähteneet kehittämään teknologiaa, joka mahdollistaa omistajuudeltaan kahden eri kokoelman nimekkeiden ja lisenssien integroimisen niin, että lisenssien käyttöoikeus perustuu lisenssin omistajuuteen: paikallisesti hankittuihin lisensseihin käyttöoikeus paikallisilla kirjastoasiakkailta, kansallisesti hankittuihin lisensseihin kansallinen käyttöoikeus asiakkaan laina- ja varausajankohdan mukaan. Testauksessa keskeistä oli lainaus- ja varausvirtojen toimivuus paikallisen ja kansallisen kokoelman välillä. Testausaika oli 4 kk ja se alkoi toukokuun lopussa, 22.5.2020 ja päättyi syksyllä 22.9.2020.

Rinnakkaisten kokoelmien testauksen piirissä olivat kaikki Suomen yleiset kirjastot, joilla oli e-kirjapalvelu olemassa. Niissä kirjastoissa, joissa Ellibs oli e- ja äänikirjapalvelun toimittaja, kansallinen kokoelma integroitiin paikalliseen kokoelmaan ja niissä, joissa oli jokin muu palveluntoimittaja, kansallinen kokoelma oli erillinen, eikä sitä voitu integroida paikalliseen kokoelmaan. Kaikilla yleisten kirjastoiden asiakkailta oli kuitenkin tasavertainen käyttöoikeus ja pääsy kansalliseen kokoelmaan kirjautumalla paikallisella kirjastokortilla joko paikalliseen Ellibs-kokoelmaan tai erilliseen kansalliseen Ellibs-kokoelmaan. Testauksessa oli mukana kaikkiaan 30 kirjastokimppaa ja yksittäistä kirjastoa, joista kolmella kansallinen Ellibs-kokoelma oli erillinen muusta e-kirjakokoelmasta.

Kansallisen kokoelman rakentamisessa hyödynnettiin valtakunnallista valintatyöryhmää ja pyrittiin välttämään moninkertaista työtä. Yleisten kirjastojen konsortio perusti valintatyöryhmän, joka valitsi Ellibsin neuvottelemista teoksista kokoelmaan tulevat nimekkeet. Nimekkeisiin hankittiin konsortion toimesta keskitetyt lisenssit. Valintatyöryhmän kokoonpanossa huomioitiin alueellinen kattavuus, eli jäsenet olivat eri alueilta Suomesta, eikä yksittäisen kirjaston resursseja sidottu tarpeettomasti. Valintatyöryhmään pyydettiin kirjastoiden kotimaisen kirjallisuuden asiantuntijoita, jotka työssään valitsevat kotimaista kirjallisuutta. Valintatyöryhmän jäsenyydessä ei ollut merkitystä e-kirjojen hankintaosaamisessa, vain kotimaisen kirjallisuuden tuntemuksessa. Työryhmässä olivat Hirvasniemi Soile, Kärpjoki Laura, Metsälä Erja, Nikola Ritva ja Suoyrjö Maija.

Ellibs neuvotteli kustantajien kanssa kotimaisen kirjallisuuden lisensseistä kansalliseen kokoelmaan. E-kirjapalvelun toimittajilla on voimassa olevat sopimukset kirjastomyyntiin, mutta niissä hankintamallina on lisenssien hankinta paikallisten kirjastoiden asiakkaille, eli hyvin rajatulle joukolle. Kirjastoilla on hankittavissa paikallisiin kokoelmiin yhden yhtäaikaisen käyttäjän lisenssin lisäksi monikäyttäjälisenssejä, joissa on 5, 10 tai 20 yhtäaikaista käyttäjää. Kansalliseen kokoelmaan neuvoteltiin 30 ja 50 yhtäaikaisen käyttäjän lisenssit. Lähes kaikki merkittävät kustantajat (kaikkiaan 13 kustantajaa) lähtivät mukaan tarjoamaan aineistoja kansalliseen kokoelmaan ja tarjontaan tuli 4157 teosta e- ja äänikirjoja, joista valintatyöryhmä valitsi kokoelmaan 128 nimekettä. Kokoelmaan valittiin sekä "bestsellereitä" että ns pitkää häntää, jotta nähtiin valtakunnallisen kysynnän taso kysynnältään eri elinkaaren vaiheissa olevista teoksista.

Aineistojen hankintaa varten Ellibs-kauppaan perustettiin valtakunnalliselle kokoelmalle oma hankintatilitunnus. Valintatyöryhmän jäsenet pääsivät tunnuksella valitsemaan teokset kansalliseen kokoelmaan. Valintatyöryhmä loi Ellibs-kauppaan hankintalistan valitsemistaan teoksista, jotka ostettiin keskitetysti Yleisten kirjastojen konsortion toimesta. Ostotilanteessa nimekkeille valittiin lisenssimalli ja valtaosa nimekkeistä ostettiin 30 yhtäaikaisen käyttäjän lisenssillä. Vain kymmenkunta ostettiin 50 yhtäaikaisen käyttäjän lisenssillä.

Aineiston hallintaa varten Ellibs loi oman sivuston. Sivustolla oli keskitetysti tilastoitu laina- ja varaustilanne valtakunnallisesti ja paikallisesti reaaliaikaisesti. Tilastoja hyödynnettiin kokoelman valinnassa sekä hankinnassa. Kokoelman testauksen aikana lisenssejä ei lisätty kysynnän mukaan, eikä kokoelmaan lisätty nimekkeitä. Kokoelma pysyi koko testauksen ajan nimekkeiltään ja lisenssimääriltään samana. Kokoelman laina- ja varaustilannetta pystyi seuraamaan myös paikallisen Ellibs-hallintasivulta, jolta pystyi tarkastelemaan vain paikallisia tilastoja.

Kokoelman aktivointi paikalliskokoelman rinnalle oli asiakkaalle näkymätön muutos. Asiakkaat lainasivat ja varasivat normaalisti kokoelmasta, eikä asiakkaalle ollut merkitystä, saiko hän teokseen lainaamiseen oikeutetun lisenssin paikallisesta kokoelma vai kansallisesta kokoelmasta. Niissä kirjastoissa, joissa palvelun tarjoaja oli joku muu kuin Ellibs, asiakkaille avautui yksi palvelu lisää ja heidän piti erikseen kirjautua Ellibsin kansalliseen kokoelmaan lainatakseen ja varatakseen teoksia. Heille palvelu oli yksi palvelu lisää, eikä lisännyt e-kirjojen käytettävyyttä tai saatavuutta samoin kuin niille, joille kansallinen kokoelma integroitiin paikalliseen kokoelmaan.

Testauksen haasteena oli nopea pystytys aikana, jolloin kirjastot olivat suljettu ja osasta kirjastoista henkilökuntaa lomautettu. Haasteena oli tiedottaminen kirjastoille, jotta asianosaiset saivat tiedon, että heidän paikalliset kokoelmat laajenevat ja miten heidän tulee toimia saadakseen kansallisen kokoelman paikallisen rinnalle. Toisena haasteena oli tiedotus asiakkaille. Toisaalta asiakastiedotus pystyttiin tekemään valtakunnallisesti keskitetysti Yleisten kirjastojen konsortion ja Kirjastot.fi toimesta.

Teknologia

Rinnakkaisista kokoelmista puhuttiin, kun paikalliset kokoelmat ja varausjonot yhdistettiin kansalliseen kokoelmaan ja varausjonoon. Tällöin kirjaston asiakas sai kansallisesta kokoelmasta käyttöönsä teoksen lainaamiseen oikeuttavan lisenssin, mikäli omassa kokoelmassa ei lisenssiä ko teokselle ollut tai kaikki lisenssit olivat käytössä. Mikäli molempien kokoelmien teokseen oikeuttavat lisenssit olivat käytössä, asiakas sijoittui kansalliseen varausjonoon. Toimintalogiikassa kunkin kirjaston itse hankkimat aineistot jaettiin ensin ja kansallisen kokoelman aineistot jaettiin varausjonossa aikajärjestyksessä vertaillen molempien kokoelmien varauksia. Asiakas sai teoksen lainaan siitä kokoelmasta, kummasta teokseen oikeuttava lisenssi vapautui aikaisemmin käyttöön.

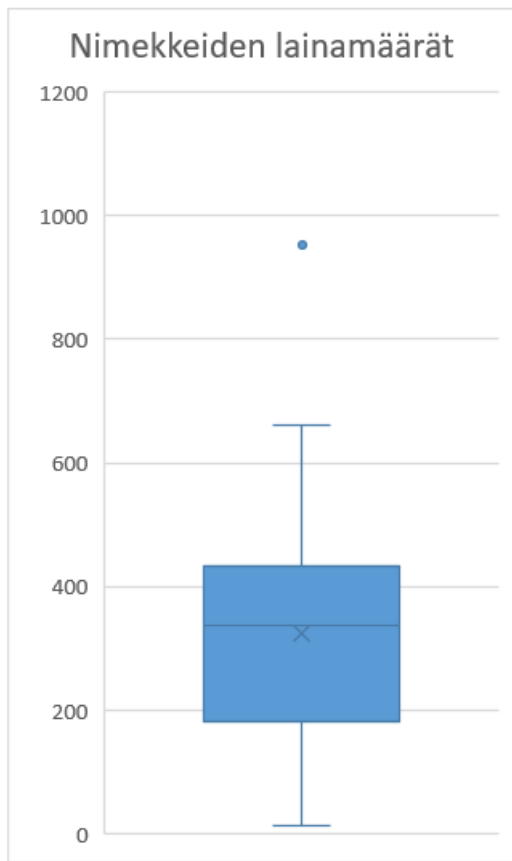
Yhteiseen käyttöön hankitut e- ja äänikirjat toimitettiin Ellibs Library -lainausalustaan kullekin määritellylle yleiselle kirjastolle omiin näkymiinsä. Lisäksi varmistettiin näkyvyys myös rajapinnoissa, jotta aineistot olivat käytössä myös eKirjaston kautta. Asiakkaat lainasivat paikallisesta oman alueensa Ellibs-näkymästä sekä Ellibs Libraryn kautta tai Ellibs-sovelluksella, kirjautumalla paikallisella kirjastokorttitunnuksella. Paikallisten kokoelmien hallinta ja hankinta kokoelmiin toimi kuten aiemminkin ilman mitään muutoksia. Kuhunkin paikallisen kokoelman hallintatyökaluun lisättiin testauksen ajaksi mahdollisuus tarkastella sekä paikallisiin aineistoihin että yhteisiin aineistoihin kohdistuvia laina- ja varauksilastoja. Rinnakkaiset aineistot poistuivat kokoelmista automaattisesti 4kk:n testijakson päätyttyä.

Testauksen tuloksia

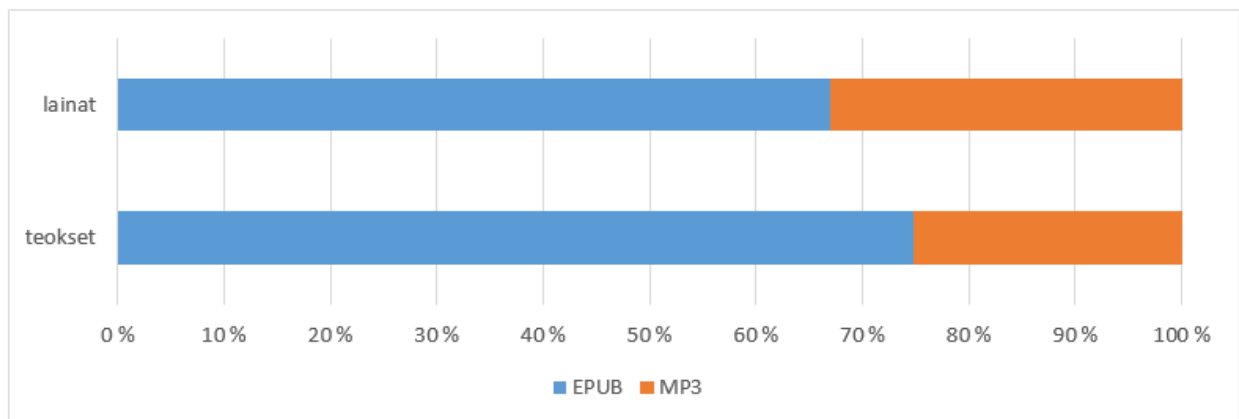
Suunniteltu teknologia toimi kuten oli odotettu. Yhteiset käyttöoikeudet saatiin jakeluun alusta alkaen tehokkaasti eikä järjestelmässä esiintynyt skaalautuvuushaasteita. Löydetyt puutteet ja huomiot rajoittuivat pääasiassa erikoistapauksiin, kuten vapaana olevien virheelliseen määrään eKirjastossa, lisenssien tulo toisesta lähteestä tyhjensi joidenkin kirjastoiden varausjonot, laina-aikaongelmat kirjastoissa, joissa oli vain yksi laina-aika sekä varausjonon pituuden ja keston virheelliseen ilmoitukseen. Havaittujen virheiden korjaustyöt tehtiin testauksen aikana normaalina palveluprosessina.

Jatkokehittävää testauksen aikana nousi esiin seuraaviin kohteisiin: hankinta- ja hallintaliittymä sekä tilastointi, tekoälyn hyödyntäminen laajemmin, lisenssiteknologian kehittäminen ja varausjonojen laskentateknologian parantaminen. Nyt jo erilaisten lisenssimallien rinnakkaisjakelu on mahdollista.

Lainoja kansalliseen kokoelmaan tehtiin kaikkiaan 41079 kpl. Lainatuin teos oli Mari Jungstedtin Aamun hämärissä 953 lainalla. Suurimman osan teosten lainamäärä oli 200-400 lainaa, muutaman e-kirjan lainamäärä jäi hyvin vähäiseksi. Äänikirjoihin kohdistui suurempi kysyntä kuin e-kirjoihin.

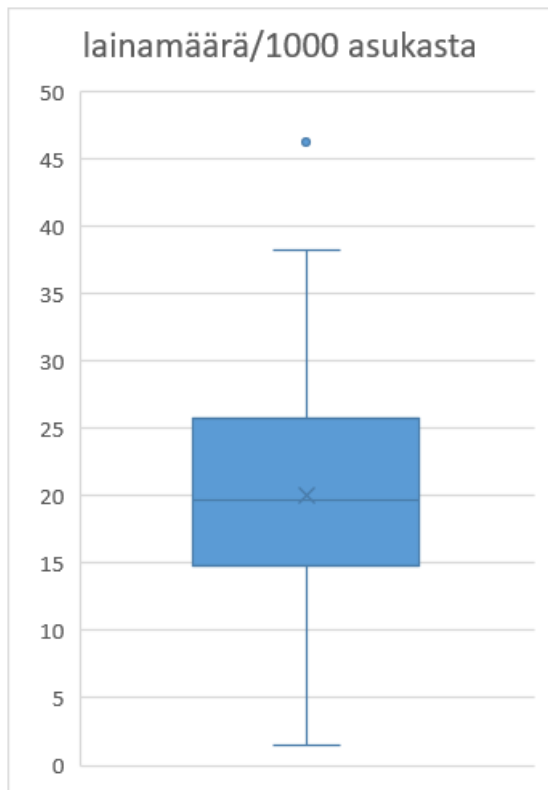

Kaavio 1, lainojen jakautumien nimekkeittäin. Korkein lainamäärä oli 953 ja alin lainamäärä oli 12, lainamäärien mediaani oli 336

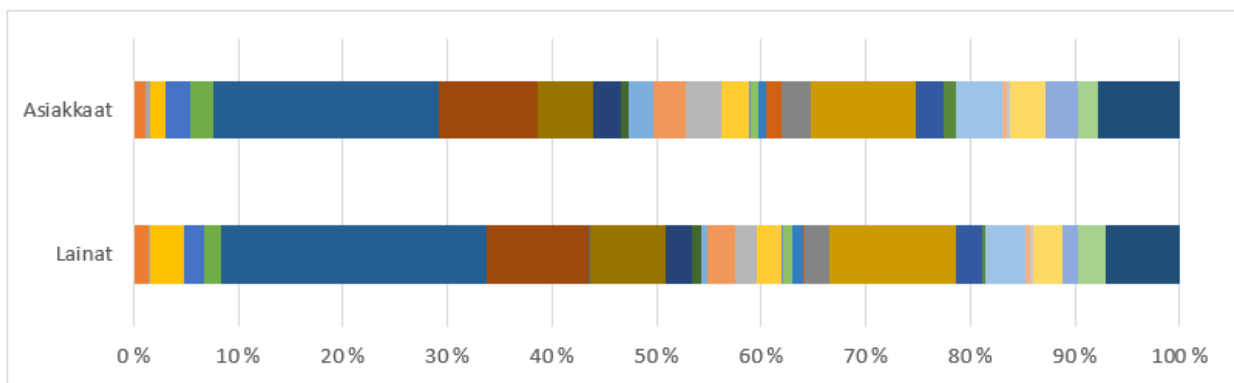

Kaavio 2, lainojen ja nimekkeiden jakautuminen kokoelmassa formateittain. Kokoelmassa oli teoksia ePub-formaatissa 75%, joihin lainoista kohdistui 67%. Äänikirjat olivat suhteellisesti kysytympiä.

Kirjastoiden asiakkaat lainasivat keskimäärin 22 kertaa 1000 asiakasta kohden. Lainat jakoutuivat tasaisesti kirjastoiden asiakasmäärien suhteessa. Vain niissä kirjastoissa, joissa kansallinen kokoelma on paikallisesta kokoelmasta irrallaan, lainamäärä jäi asiakasmäärän suhteessa alhaisemmaksi. Tämä osoittaa sen, että asiakkaat käyttävät mielellään vain yhtä, tuttua palvelua digitaalisen median lainaamiseen ja lukemiseen. Toisaalta testaus osoitti, että pelko lainojen ja digitaalisen median saatavuuden riittävydestä ja isojen kirjastokimppojen dominoinnista on turha.

Kaavio 3, lainamäärien jakautuminen tuhatta asukasta kohti. Enimmillään asiakkaat lainasivat 46 kertaa 1000 asukasta kohden, alimmillaan 1,5 kertaa. Asukaskohtaisten lainamäärien mediaani oli 19,7.

Kaavio 4, lainamäärien jakautuminen alueittain asiakasmäärien suhteessa. Lainamäärien prosentuaalinen jakauma noudatti asiakasmäärien prosentuaalista jakautumista.

Lisätietoja: Marja Hjelt, suunnittelija, Yleisten kirjastojen konsortio, marja.hjelt@hel.fi